

Der er med andre ord tegn på, at selv manglende eller mangelfuld kontakt til omsorgspersoner kan erstattes i et eller andet omfang, især hvis skiftet til et bedre omsorgsmiljø sker så tidligt som muligt.

Omsorgssvigt

Børn, der udsættes for svær omsorgssvigt i hjemmet, kan udvise forskellige grader af de tilstande, Spitz mødte hos børn på børnehjem. Forældrene kan være fysisk til stede, men uden følelsesmæssigt at være tilgængelige eller engagere sig i barnet, eller de kan forlade hjemmet og overlade barnet til sig selv i længere tid. Barnet kan i visse tilfælde mangle social og sensorisk stimulation (understimulation) i en grad, så dets udvikling hæmmes, eller det kan i perioder gennemleve Bowlbys trefasede forløb igen og igen, indtil det til sidst holder op med at protestere, og man kun bemærker dets emotionelle frakobling fra forældrene. Det er sådanne mangelfulde eller utrygge tilknytninger, der til tider kan forklare, hvorfor nogle omsorgssvigtede børn næsten ingen reaktioner viser, når de anbringes på et børnehjem eller i en familiepleje. Barnet falder måske hurtigt til i de nye omgivelser og spørger ikke efter forældrene.

Omsorgssvigt taler man om i forbindelse med vanrøgt og fysiske, psykiske og seksuelle overgreb på barnet. Ofte vil forskellige former for omsorgssvigt være blandet sammen i det enkelte barns tilfælde.

1. **Vanrøgt** drejer sig først og fremmest om, at forældrene ikke tilfredsstiller barnets behov. Der kan være tale om underernæring, hvor barnet ikke har fået mad i dagervis. Forældrene overlader barnet til sig selv og er ikke følelsesmæssigt engageret i det. Det betyder, at barnet understimuleres, og

man ser ofte, at barnets sproglige, kognitive og senso-motoriske udvikling som følge heraf forsinkes. Vanrøgt kan ofte sætte ind allerede i fosteretilstanden, hvis der for eksempel har været tale om stof- eller alkoholinstrubing og dårlig ernæring hos moderen, og den kan betyde, at barnet fødes med skader på nervesystemet. Med normal pleje efter fødslen kunne disse tidlige skader måske være forvundet, men med en forsat vanrøgt og mangel på indføling fra forældrene, forstærkes de yderligere. Det vanrøgtede barns symptomer svarer i de værste tilfælde til de hospitalisme-symptomer, vi beskrev ovenfor.

2. **Fysiske overgreb** drejer sig om, at barnet lider skade på grund af den måde, forældrene behandler det på eller som følge af deres undladelser, for eksempel i form af manglende opsyn. Ofte opstår overgrebene i forbindelse med forældrenes desperate forsøg på at sætte en stopper for barnets grænseoverskridende adfærd, eller barnet bliver tilgivet negative egenskaber og bliver brugt som én, de andre i familien kan afteagere på.

3. **Psykiske overgreb** er det vanskeligst definerbare område. Her kan forældrene også opfatte barnet negativt. De tillægger måske allerede fra fødslen barnet dårlige egenskaber og udsætter det for afvisninger. Forældrene kan terrorisere barnet med trusler om straf og adskillelse, som ifølge Bowlby ofte kan være mere skadelig end reel straf og adskillelse. Forældrenes samliv kan være præget af fjendtlighed og vold, og barnene har været vidne til de indlydende konflikter, eller forældrene bruger dem som budbringere eller spioner i deres indbyrdes konflikter. Forældrene kan være følelsesmæssigt utilgængelige og præget af svære psykiske problemer,

Ill. 8.5 Thomas Vinterbergs film "Festen" fra 1998 handler om omsorgssvigt og de efterfølgende menneskelige tragedier. På billedet holder sammen spillet af Ulrich Thomsen en afgørende tale.

4. **Seksuelle overgreb**, møder vi der, hvor de voksne inddrager barnet i seksuelle aktiviteter, det hverken fysisk eller psykisk er modent til. De seksuelle overgreb på barnet er sjældent fysisk voldelige, selv om de kan blive det, jo ældre barnet bliver, men de får ofte karakter af psykiske overgreb, fordi barnet oplever skyld, magtesløshed og trusler om straf og kærlighedstab, hvis det afslører hemmeligheden.

Ved både vanrøgt, fysiske, psykiske og seksuelle overgreb handler det grundlæggende om forældrenes mangel på forståelse og respekt for barnets behov. I de senere år har forskning peget på, at visse børn lettere bliver ofre for omsorgssvigt end andre. Det gælder børn med et særligt vanskeligt temperament (jvf. s. 69), for tidligt fødte børn, der kræver meget pasning, og endelig kan medfødte funktionsforstyrrelser hos et barn også være den udløsende faktor, der gør, at forældrene afviser det eller udsætter det for svigt.

Børns reaktioner på omsorgssvigt

Det omsorgssvigtede barn udvikler mistillid til verden. Det har brug for en sikker base i form af omsorgspersoner, det kan knytte sig til, men netop de personer, barnet har brug for at etablere tilknytning til, svigter. De mange negative samspil med forældrene kan være med til at skabe en generelt negativ forventning til samspillet med andre, og de kan også være med til at give barnet en negativ forventning til sig selv – barnet oplever igen og igen, at det ikke er godt nok som det er, at det ikke lever op til forældrenes forventninger og måske endda er skyld i de overgreb og svigt, det selv udsættes for. Den norske forsker Kari Killen præsenterer i sin bog "Omsorgssvigt er alles ansvar" en række af de reaktioner og måder at overleve på, man kan møde hos børn, der udsættes for omsorgssvigt. I de følgende vil vi tage udgangspunkt i Killens oversigt.

Kontaktforstyrrelser

Amerikanske undersøgelser peger på, at op imod 80 pct. af omsorgssvigtede børn udvikler et utrygt tilknytningsmønster (undgående, ængsteligt eller desorganisere). Barnets utrygge tilknytning kan f.eks. vise sig i form af en åbenlys afhængighed af andre. Det er klæberende, omklammerende, opmærksomheds-søgende, optaget af at eje eller kontrollere andre og optaget af at behage og blive accepteret af forældre og andre voksne. Barnet opleves som frygtsomt og "sultent tilknyttet". Det går i hælene på de voksne, vil sidde på skødet hele tiden og kan være ukritisk indladende og uselektivt venlig overfor fremmede. Det er en adfærd, vi også så hos institutionsbørnene, og som forklares med, at barnet endnu ikke er selektivt tilknyttet til fremmede voksne og derfor ikke udviser den fremmedangst, der er typisk for spædbarnet. På trods af barnets stædige kontaktsøgning kan

det alligevel have svært ved at tåle nærhed og etablere et gensidigt samspil med andre.

Barnet kan omvendt også reagere på den utrygge tilknytning med en forsvarspræget afhængighed af andre, der kan komme til udtryk i en kold, hård og afvisende holdning. Begge reaktioner gemmer dog på en fælles ambivalens: Barnet slås med modstridende følelser af længsel efter kærlighed og agressioner i forhold til omsorgspersonerne.

Depression

Mindre børn er normalt krævede i deres kon-takt, de har lyst til at lege hele tiden, de er fysisk aktive og meget kreative i deres udfoldelser, men hos det omsorgssvigtede barn ser man til tider det stik modsatte. Barnet er ikke særlig krævede i sin kontakt til andre. Det virker fysisk passivt. Det leger ikke meget, og når det endelig leger, er der noget stereotypt og tvangspræget over legen. Den er ikke særlig kreativ, selv om den dog undertiden for nogle børn kan blive et sted, hvor de kan tematisere deres traumatiske oplevelser. Disse træk ser man i dag som et udtryk for en depressiv tilstand hos barnet. Det er barnets måde at udtrykke sin sorg og angst på.

Dissociation

Begrebet dissociation henviser til det fænomæn, at børn, der har været udsat for overgreb, især af voldelig eller seksuel art, kan have en tilbøjelighed til at benægte eller ligefrem glemme de traumatiske oplevelser. At dissociere betyder at splitte op eller adskille, og det, der formodentlig sker, er at de ubehagelige episoder ikke integreres eller associeres på normal vis med de øvrige dele af hukommelsen. De kan derfor betragtes som uvæsentlige, uvelkomne eller ligefrem som ikke-eksisterende (amnesi), og det kan endda gå så vidt, at personligheden splittes op i forskellige dele eller identiteter, der fungerer uafhængigt af hinanden ("multipel personlighedsforstyrrelse"). Dissociation er

Frederick Waters

Frederick Waters er en lille 7-årig dreng, særdeles alvorligt fysisk mishandlet af stedfaderen. Han blev ekspert i selvhypnose. Han blev så rutineret i at adskille hoved og krop, at han til sidst overhovedet ikke følte smerte. Lenore Terr som havde Frederick i terapi, spurgte drengen, da det blev klart for ham selv, at han ikke følte smerte, hvorfor han var ude af stand til at mærke smerten: "Det sker bare nu", forklarede han. "Jeg plejede at forestille mig, at jeg var på en skovtur med mit hoved på mors skød. Den første gang min stedfar slog mig, gjorde det en hel del ondt. Men så fandt jeg ud af, at jeg kunne lægge mig på mors skød (i fantasien) og Winston (stedfaderen) kunne på den måde ikke gøre mig fortæd... Jeg kunne være et andet sted uden at blive skadet. Jeg ved ikke hvor mange gange Winston slog mig ud. Jeg bemærkede det ikke altid... Nu, hvis noget får mig til at bløde, tænker jeg ikke på noget skød overhovedet. Jeg føler bare ikke nogen smerte."

Bootsman, 1995

en forsvarsmekanisme, der kan optræde meget tidligt hos børn, og formålet med den er selvfølgelig at undgå erindringer om de traumatiske oplevelser. Den ovenstående case-beskrivelse af en dreng, der har været udsat for fysiske overgreb, er et eksempel på, hvordan dissociation kan komme til udtryk.

Brug af dissociation gør det muligt for barnet ikke at huske eller lade sig mærke af overgrebene. Barnet kan udvise såkaldte "frysereaktioner" – dvs. blive følelsesløs og apatisk i forbindelse med selve overgrebene. Det kan efterfølgende, som et resultat af overgrebene, udvikle tranefølgende tilstande, der ofte er karakteriseret ved en tom strien og et tab af kontakt med omgivelserne. Trancen kan skyldes, at der er visse dele af en situation, der ubehageligt minder barnet om traume. Når trancen er overstået, vil barnet som regel genoptage det, det var optaget af forud for episoden, som om intet var hændt.

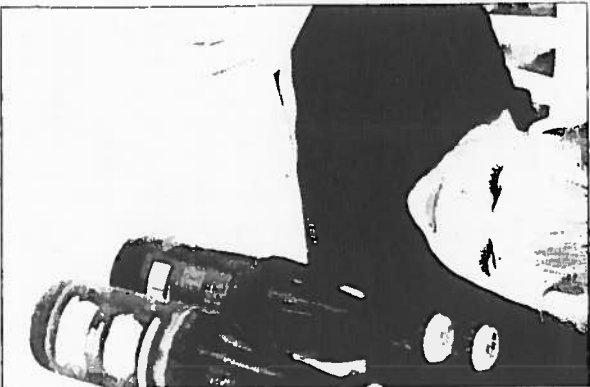
Forsinket udvikling

Børn, der har været udsat for omsorgssvigt og især vantrøst, kan udvise forsinket udvikling både neurologisk, kognitivt og motorisk, og forsinkelserne kan være tydelige allerede

i de første måneder. Den forsinkede udvikling i forbindelse med omsorgssvigt er imidlertid ikke kun tagttagelig i forbindelse med vantrøst, men kan også forekomme ved andre overgreb og vise sig på flere områder. Selv om tilknytningen til omsorgspersonerne kan være forsinket, og ængstelse overfor fremmede, der normalt optræder i seks til otte måneders alderen, kan udeblive.

De overdrevent veltilpassede eller voksne børn

En gruppe børn er meget overfalsomme over for de voksnes signaler og forventninger. De forsøger både over for sig selv og omverdenen at lægge låg på, hvor store problemer de har, og de forsøger også at undgå at fremprovokere de voksnes vrede. Selv om forældrene kan være uberegnelige, forsøger de at leve op til deres skiftende forventninger og krav og forudstige deres reaktioner. Ofte ser man, at denne gruppe af børn udviser evner og færdigheder, der ligger langt over, hvad man normalt kan forvente af børn i deres alder. De kan opføre sig som små selvstændige voksne, der allerede fra to-tråtsalderen kan klare sig selv. Man har talt om "de voksne børn", der

Til 5.6 Der er 60.000 børn i Danmark, der har en mor eller en far, der har misbrugsproblemer (kilde: Børnedeck).

eller indlæringsituationen for de andre. De kan let fejlfortolke andres adfærd som truende eller afvisende og have svært ved at se en situation fra andres synsvinkel. Børnene er ofte præget af rastløshed, koncentrationsproblemer og impulsiv adfærd, ofte uden omtanke for konsekvenserne. Den hyperaktive adfærd betyder ofte indlæringsproblemer og oplevelser af nederlag i skolen, skønt barnet intellektuelt kan være både almindeligt og godt begavet.

Ansvar, skyld og hemmeligholdelse

Børns kærlighed til forældrene gør ofte, at de ikke ønsker at stille dem i et dårligt lys. De påtager sig ofte selv ansvaret og skylden for de sving og overgreb, de udsættes for. Det sker både i forbindelse med fysiske overgreb, seksuelle overgreb, ved alkoholmisbrug og hos barnet af den psykotiske forælder. I det sidste tilfælde vil barnet ofte være særligt belastet, fordi forælderen aktivt kan gå ind og pålægge barnet at tage skylden på sig.

Børns ansvar og loyalitet overfor forældrene kan endvidere betyde, at de forsøger at hemmeligholde overgrebene for omverdenen. Til de problemer, overgrebene skaber for barnet, kommer derfor yderligere den psykiske konflikt, der er forbundet med at skjule dem overfor andre og dermed fornægte og under tiden helt fortrængte sider af sit liv. Det sker ikke blot i forbindelse med seksuelle overgreb, men også når der er tale om fysiske overgreb eller oplevelser af vold i familien.

Sårbarhed og resiliens

Negative erfaringer tidligt i livet som følge af omsorgssvigt eller institutionsanbringelse risikerer at få langsigtede virkninger afhængigt af hvor voldsomme, de har været. Forsinket udvikling og mangel på stimulation kan føre til både sproglige og kognitive mangler, der

To børn

En kvinde i trediveerne fødte sit andet barn på et tidspunkt, hvor hjemmet socialt set var i meget dårlig forfaring, og der var store ægteskabelige problemer inklusive vold. Der var i forvejen et barn omkring et år. Det ældste af de to hjemmeboende børn blev kortvarigt (to måneder) anbragt uden for hjemmet et år gammelt – indtil da havde det boet sammen med moderen. Det yngste barn blev anbragt da det var et halvt år gammelt – og denne anbringelse varede i to og et halvt år. Ved samme lejlighed blev det ældste barn genanbragt, nu halvandet år gammel. Dvs. at den ældste – foruden den kortvarige anbringelse – var adskilt fra moderen, fra halvandet års alderen til fire års alderen, mens den yngste var adskilt fra seks måneders alderen til tre års alderen.

Skønt det var det ældste af børnene, der på anbringelsestidspunktet havde de alvorligste psykiske og adfærdsmæssige reaktioner, var det efter hjemgivelsen klart den yngste der senere fik de største problemer – såvel i forhold til moderen, som i forhold til omgivelserne. Dette barns alvorligste problem var kontaktforsvælgelse (tilknytningsforsvælgelse) og megen socialitet. Her blev adskillelsen et særligt skadeligt element blandt en række andre psykosociale forsvælgelser. Grundlæggende betød forløbet at barnet ikke fik oprettet nogen bæredygtig tilknytning til nogen, hvilket fik alvorlige patologiske konsekvenser for dets personlighedsudvikling.

Svend Åge Madsen, 1996

kan få negativ indflydelse på skolegangen. De udbygge tilknytningsmønstre kan skabe problemer i de sociale relationer på længere sigt i form af overfladiske relationer og problemer med at etablere nære venskaber i ungdomsårene. I de værste tilfælde af omsorgssvigt, hvor der er tale om en mangelfuld eller helt manglende kontakt til faste omsorgspersoner, og hvor tilknytning ikke etableres, kan det ifølge den engelske børne- og ungdomspsykiater Michael Rutter risikere at føre til social adfærd, i værste tilfælde til psykopati (dysocial personlighedsforstyrrelse).

I dag vil man sige, at af to onder er brud på tilknytningen at foretrække frem for manglende kontakt til faste omsorgspersoner, hvor tilknytning ikke kan etableres. Brud på trygge tilknytninger kan i mange tilfælde kompenseres af nye tilknytninger, af andre tilknytninger (søskende, familiedlemmer etc.), af omsorgsfulde voksne eller over-

går ind og overtager forældrerollen. Det kan f.eks. ske i den alkoholiserede familie, hvor barnet søger for, at dagligdagen fungerer.

Med ansvaret kommer også oplevelsen af skyld, som vi senere skal gøre nærmere rede for.

Hyperaktiv og destruktiv

En anden gruppe af omsorgssvigtede børn udviser en stærk destruktiv, urolig og aggressiv adfærd. Det er børn, der ofte har meget svært ved at fungere i større grupper, f.eks. i børnehaven eller skolen. De ødelægger ofte legen

BEHAVIORISME

med de rumænske børnehjemsbørn, der tidligt blev adopteret af canadiske familier. Men også Spitz undersøgelse af spædbarnsdepression peger tilsyneladende på, at børnene kan komme sig over bruddet med moderen, hvis bruddet ikke varer længere end tre måneder. Selvfølgelig kan vi ikke af den grund sige med sikkerhed, at det ikke vil være påvirket af det på længere sigt.

For det andet skal det også med, at det ofte ikke er enkeltstående og begrænsede traumatiske perioder i et barns liv, der er årsag til fejludvikling. Det er som regel de *negative erfaringer*, der skaber problemer, kombineret med de *kædevirkninger* af senere uheldige omstændigheder, der ofte kan følge i kølvandet på tidlige negative erfaringer.

For det tredje viser det sig, at overraskende mange børn er i stand til at udholde

og overvinde selv vanskelige opvækstvilkår. Man har kaldt dem overlevende eller *mælkébøttebørn* og har i de senere år talt om, at disse børn er i besiddelse af en særlig *resiliens* (modstandsdygtighed). Resiliensen er ikke kun noget, der er afhængig af det enkelte individs særlige ressourcer, men er også afhængig af det omgivende miljø. Der kan være tale om gode muligheder for støtte fra kompetente voksne eller støtte fra søskende, der gør, at et barn kan overvinde selv svære opvækstvilkår. De individuelle faktorer, der skaber resiliens, er blandt andet et positivt temperament, en tryk tilknytning, en tag-det-let-holdning til livet, god social opførsel og specielle talenter. Den største trussel mod barnets resiliens er omvendt manglen på voksenstøtte, en utryk tilknytning og tidlige skader, nogle gange allerede i fosterlivet – den, som følge af vantrøgt.

Ill. 9.1 John B. Watson
(1878-1958)

Mens Sigmund Freud i begyndelsen af 1900-tallet forsøgte at trænge til bunds i de ubevidste og fortrængte sider af menneskets psyke via den videnskab, han fik fra analysen af sine patienter og ikke mindst fra den selv-analyse, han foretog livet igennem, var store dele af den psykologiske forskning på vej et helt andet sted hen; nemlig mod en mere objektiv og *positivistisk* orienteret psykologi. ~~Positivisme betyder i denne sammenhæng, at en videnskab må bygge sine slutninger på iagttagelige og målbare kendsgerninger. I 1913 grundlagde den amerikanske psykolog John B. Watson (1878-1958) en ny psykologisk videnskab, som han kaldte *behaviorisme*. Ordet *behaviorisme* kommer af det engelske ord *behavior*, der betyder adfærd. Og *behavioristen* skulle netop være en videnskabsmand om menneskets adfærd – dvs. om det ydre og iagttagelige ved mennesket. De psykiske processer – alt det der havde med følelser, indre konflikter og ubevidste ønsker gøre, og som bl.a. Freud studerede – kunne man ifølge Watson ikke få nogen sikker viden om, da disse indre, mentale processer netop ikke var observerbare. Derfor kom, at der ifølge *behavioristen* også var en anden og måske *behaviorist* grund til, at psykologien skulle neddæmpe sin interesse for menneskets psyke. I sidste instans var menneskets adfærd eller handlinger nemlig slet ikke bestemt af, hvad det tænkte, følte~~